

török háborúiban vált jelentőssé. Alkalmazását először az 1454-es törvény szabályozta. A magyar ~ létszám, fegyverzet és kiképzés tekintetében Mátyás korában érte el fejlődése legmagasabb fokát, de még ekkor sem vált csatadöntő erővé, Mátyás halála után pedig visszaesés következett be. Az íj, a számszeríj, a kopja mellett fő fegyverré lépett elő a gyalogsági szablya, de megjelentek a →kézi lőfegyverek is, kezdetben huszita módra láncokkal összekapcsolt harci szekereken elhelyezett harcosok kezelésében. Csata esetén a harcot a muskétások és más lövészek vezették be, az ellenlökést a pajzsosok és a páncélosok fogták fel, majd a mögöttük álló, hatalmas szálfegyvert használó ún. drabantok szórták szét az ellenséget, amelyre az előbbieket együttesen szablyával mérték a végső csapást. A hódoltság korában a német zsoldosokból, magyar →hajdúkból és városi darabontokból álló végvári ~ (→végvári katonaság) került előtérbe. A tizedekbe, majd századokba szervezett várbeli ~ élén a lovaskapitány mögé sorolt gyalogvajda állt, több század esetén a gyalogvajdák közül kikerülő fővajda, aki rangjának jelzésére személyi használatú zászlót kapott. A végvári gyalogosok fegyverzete a kopja, a flinta, továbbá a szablya és esetleg a buzogány volt. A várvédelem mellett az ellenség megelőzésére kivonulva gyaloglest is alkalmaztak, továbbá gyakori volt a kihívást követő, váron kívüli bajviadal.

A 17. sz. közepén megszülető →állandó hadseregben a létszám négyötödét kitevő, meghatározó fegyvernemmé vált a ~. A császári állandó hadseregben kezdetben hajdúezred megnevezéssel szerveztek magyar összetételű, felszerelésű és fegyverzetű gyalogezredeket. Az első ilyet saját költségén állította ki 1688–1700 között gr. Pálffy Miklós. További rövid életű ezredek után az első tartósan (egészen a 20. sz.-ig) fennmaradt, utoljára 51. hadrendi számot viselő gyalogezredet babocsai Bagossy Pál által alapította 1702-ben. A 18. sz. végéig összesen 34 magyar gyalogezred jött létre. Magyar katonák német összetételű gyalogezred élére is kerülhettek, mint 1672-ben Seré-

nyi János Károly gr., 1706-ban Esterházy Ferenc gr., 1711-ben bedai Tholdy Bertalan. Ezek az egységek kezdetben 12 században 2000, majd 2300, végül 18 században 3000 főből álltak. A magyar ezredek 1741-től váltak a németekkel azonos harcértékűvé. A ~ alapfegyvere elöltöltős rendszerű, sima csövű, 16,5 és 20 mm közötti űrméretű, 1–1,5 m közti csőhosszú, hajlítás nélküli tussal ellátott, a szurony-nyal együtt 4,5–5,2 kg közti súlyú puská volt, a gránátosoké a derekukra erősítve (meghatározatlan számban) magukkal vitt kézigránát. Egy-egy harcos 50–60 töltéshez való lőszert vitt magával, és külön még a lövedéket, a lőport és a fojtást. Továbbra is valamennyien fel voltak szerelve a kézitászához nélkülözhetetlen gyalogsági szablyával. A zászlóaljanként leadott, még célzás nélküli ösztözet követően, a puskát hátravetve, ill. a kézigránátoktól megszabadulva, a szablyát forgatva rontottak rá az ellenségre. A szuronyt védekezéskor használták az ellenség döfködéssel való távoltartására. A tiszték közül a zászlós az akadály leküzdésére szolgáló botot vitt magával, a többiek lándzsaheggyel ellátott, 2–2,5 m hosszúságú szűrőfegyverrel, a spontonnal harcoltak. Az ekkortájt kialakuló egyenöltözék fő jellemzője a lábszárközépig érő kabát, alatta szűk ujjú, rövid mellel, szűk nadrág, ing, térdharisnya, továbbá a boka alattig érő, széles, szögletes orrú, bal és jobb láb megkülönböztetése nélkül azonosan készített pár cipő, a puskásoknál háromszögletű kalap, a gránátosoknál medvebőr süveg volt. Az alsónadrág még ismeretlen volt. A táborozáshoz, főzéshez szükséges eszközöket megosztva az egy öregkatonából és két újoncból álló pajtás-ság, a legkisebb szervezeti egység közösen vitte.

Irod.: TAKÁTS Sándor, *A magyar gyalogság megalakulása*, Bp., 1908; *A magyar gyalogság*, szerk. DOROMBY József, REÉ László, Bp., [1942].

Zachar József

Gyalui Torda Zsigmond (Gyalu, ?–Pozsony, 1569. márc. 14.)

Filológus. Georg →Wernher veje. Gyu-

lafehérváron, 1535-től Krakkóban, 1539-től Wittenbergben tanult; 1544-ben magiszter lett. 1546–49-ben Padovában főúri ifjak nevelője. 1551-től Eperjesen tanár. 1553-tól a pozsonyi kamara tanácsosa. Levezett korának humanista reformátoraival. Latin prózai és verses művei Padovában jelentek meg (*Epigrammata*, Bécs, 1554). Latinra fordította Euripidész *Oresztészt* (Bázel, 1551), kiadta Galeotto →Marzio *De [...] dictis ac factis regis Matthiae* c. művét (Bécs, 1563). Naplóíró (ms., EK).

Kiad.: *Ephemerides*, in *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, ed. Martinus Georgius KOVACHICH, Buda, I, 1798 (naplója kivonatosan); BAUCH Gusztáv, *Adalékok a reformatio és a tudományok történetéhez Magyarországon a 16. században*, TT, 1885, 524–539 (14 levele); TEMESI Alfréd, *Humanisme franco-hongrois*, EphK, 1938 (6 levele).

Irod.: RITÓÓK Zsigmondné, *Politikai szatíra Magyarországon a 16. században*, ItK, 1971.

Rítóókné Szalay Ágnes

gyámság →árvaság

Gyarmathi Sámuel (Kolozsvár, 1751. júl. 15.–Kolozsvár, 1830. márc. 1. vagy 4.)

Nyelvész. Első iskoláit Kolozsváron, Zilahon és Nagyenyeden végezte. 1769-től a nagyenyedi ref. kollégiumban tanul, utolsó éveiben magántanító, segédtanító, köztanító is. 1776-ban Bécsbe megy, ahol 1782-ben megszerzi az orvosi oklevelet. Vlsz. itt válik szabadkőművesé. 1780-tól részt vesz a pozsonyi *Magyar Hirmondó* szerkesztésében, 1784-ben két számot is ő ír. 1782–83-ban →Andrád Sámuellel németo.-i tanulmányútra ment, ahol a kor neves tudósaival ismerkedett meg. 1783 novemberétől 1784 októberéig Pozsonyban gr. →Ráday Gedeon két fiának nevelője. 1785 elejétől Nagyenyeden a Rhédey családnál nevelő, ahol orvosi gyakorlatot is folytat, majd gr. Bethlen Gergely udvarában lesz orvos, később Dévára költözik. 1787-től Hunyad m. főorvosa, 1791-ben visszatér Bethlen Gergely szolgálatába. 1789 u. érdeklődését az erdélyi akadémiai mozgalom köti le, amelyet nyelvészként kívánt szolgálni. Részt vett

az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság előkészítő munkálataiban, elsőként jelentkezett szaktanulmányával. Az 1791–92-ben írt *A magyar nyelv művelésének zsengeje* c. kézirat vlsz. nagyrészt az ő műve. 1794-ben Kolozsváron megjelent Campe-fordítása (*Ifjabbik Robinzon*) miatt később plágium gyanújába keveredik. Talán az 1793-ban ugyanott névtelenül megjelent *Amerikának feltalálásáról...* is az ő fordítása.

Bethlen Elek mentoraként 1795-ben ismét Németo.-ban utazgatott, 1796–98-ban Göttingenben, a finnugor néptörténet kutatásának központjában tartózkodott. →Aranka György biztatására elkészíti több német könyvtár magyar vonatkozású ritkaságainak jegyzékét. 1797-ben fog bele August Ludwig Schlözer hatására a nyelvhasznításba és az *Affinitas* megírásába, mely európai hírnevet szerez neki, megválasztják a göttingeni, majd a jénai tudós társaság levelező tagjának. 1798-ban Aranka Györgynek egy nagy magyar szótár és egy zsebszótár tervét küldi el. 1800–09 között a zilahi ref. kollégium tanára.

1809-ben nyugalomba vonul, haláláig a Bethlen család buni birtokán él. Barátságot köt →Kazinczy Ferencsel és →Döbrentei Gáborral, s folytatja nyelvtudományi tevékenységét.

A Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789-ben meghirdetett pályázatára készítette el első nyelvészeti munkáját, a 100 paragrafusból és egy frazeológiai *Őszverakásra szoktató kis szótárból* álló *Okoskodva tanító magyar nyelvmestert*, mely bár díjat nem nyert, az erdélyi rendek költségén 1794-ben Kolozsvárott, ill. Szebenben nyomtatásban is megjelent. ~ a *Nyelvmester*ben rendszerszerű szemléletet érvényesít, és egységes, következetes magyar nyelvű nyelvészeti terminológiát használ; a mű megszületése vlsz. nem független az 1787-ben meghirdetett széles körű szabadkőműves művelődési programtól.

Az 1799-ben Göttingenben kiadott *Affinitas lingua [...] demonstratában* →Sajnovics János nyomdokain a magyar és a finn nyelv rokonságát bizonyítja. Pél-

MAGYAR
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
LEXIKON

középkor és kora újkor

III.

falkonéta–halászat

Főszerkesztő
KÓSZEGHY PÉTER

BALASSI KIADÓ
BUDAPEST, 2005